

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3106>

QASAS SURAT 28/27. TITLE IN THE CONTEXT OF THE BRIDE PRICE

KASAS SURESİ 28/27. ÂYET BAĞLAMINDA BAŞLIK / كَالِیْغ كَالِیْغ ق ل ن PARASI

Osman KAYA¹

Abstract

After God created Adam and his wife out of nothing, the reproduction and continuation of generations has always been through marriage. Even though the time, place and social structure of societies are different, some ceremonies and rituals are held before men and women come together and establish a home. Before and during the wedding, some goods, money and gifts are presented to the girl or the family of the girl to be married by the man. The upper and lower limits of these gifts are in proportion to the social status and financial power of the families. The lower limit may be an iron ring, while the upper limit may be a large number depending on the social structure and status of the families. These gifts presented to the girl's family or herself are called mahr, bride price or kalg. As in the verse (Qasas, 28/27.), which forms the basis of our study, in some societies, there may be service for a certain period of time as the price of the marriage in question. In this study, we will focus on the demand for service for a certain period of time in return for marrying one of his daughters, which happened between Shuyab (a.s) and Musa (a.s). It will be focused on whether this service is a service for the father or the mehir of the girls, and the explanations of Islamic jurists and methodologists about the bindingness of the Sharia of those before us will be given. For this reason, while explaining the concepts of title and mahr, the procedural and legal sources will be consulted, and the tafsir and especially Ahkâm tafsir, which are our main main sources, will be applied.

Keywords: Shuyab, Musa, Mahr, bride price, Sharia of those before us

Özet

Allah, Âdem'i ve eşini yoktan var ettikten sonra nesillerin çoğalması ve devamı hep evlilik yoluyla sağlamıştır. Toplumların yaşadığı zaman, mekân ve sosyal yapısı farklı olsa da kadın ile erkeğin bir araya gelip bir yuva kurmaları öncesinde birtakım törenler düzenlenir, ritüeller yapılır. Düğün öncesinde ve esnasında erkek tarafından evlenecek kıza veya kızın ailesine bazı mal, para ve hediyeler takdim edilir. Bu hediyelerin üst ve alt limiti ailelerin sosyal statüsü ve maddi gücü nispetinde olur. Alt sınırı bir demir yüzük olabileceği gibi, üst sınırı ise ailelerin sosyal yapısına ve statüsüne göre büyük bir rakam da olabilir. Kızın ailesine veya kendisine takdim edilen bu hediyeler, mehir, başlık veya

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili Eğitimi. okaya@adiyaman.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2695-4246

kalıng diye isimlendirilir. Çalışmamızın temelini teşkil eden âyette (Kasas,28/27.) olduğu gibi bazı toplumlarda söz konusu evliliğin bedeli olarak belli bir süre için hizmet de olabilir. Bu çalışmamızda Şuayb (a.s) ile Musa (a.s) arasında geçen, kızlarından birisi ile evlendirilmesinin karşılığı belli bir süre hizmetin istenmesi üzerinde durulacaktır. İstenen bu hizmetin babası için yapılan bir hizmet mi, kızların mehiri mi sayılacağı konusu üzerinde durulacak, bizden öncekilerin şeriatının bağlayıcılığı konusunda İslâm hukukçu ve usûlcülerinin açıklamalarına yer verilecektir. Bunun için başlık ve mehir kavramlarının izahı yapılırken usûl ve hukuk kaynaklarına baş vurulacak ile temel ana kaynaklarımız olan tefsir ve özellikle Ahkâm tefsirlerine baş vurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şuayb, Musa, Mehir, Başlık, Bizden Öncekilerin Şeriatı

قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِخْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَمْلِكَ عَلَيْكَ سِتْرِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ

(Kadınların babası) dedik: "Bana sekiz yıl çalışmana karşılık bu iki kızımdan birini sana nikahlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan o senden bir lütuf olur. Ama sana ağırlık vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden bulacaksın" dedi.

GİRİŞ

Allah, insanı tek bir nefisten yaratan o nefisten de eşini var eden ve ikisinden de çokça erkek ve kadınları meydana getirendir.² Neslin devamı, huzur ve güvenin sağlanması aile ortamını devamının kendisinin bir ayeti olduğunu beyan edendir.³ Neslin devamı ve huzurun sağlanması insanlık tarihi boyunca evlilik yoluyla devam etmiştir.

Bütün toplumlarda bazı farklılıklar olsa da evliliklerde, daha çok erkek tarafından kız tarafına bir takım mal, para veya hediyelerin takdim edildiği bilinen bir gerçektir. Ancak insanlık tarihi boyunca erkek tarafından kız tarafına verilen para, mal veya hediyeler her zaman evlenecek kıza değil, bazen kızın ailesine verilmiştir.

Kız tarafına veya doğrudan evlenecek kızın kendisine verilen, para, mal veya hediyeler her toplumda farklı isimlerle isimlendirilmiştir. Kimi toplumlarda Mohar, kimi toplumlarda, başlık, kalın/kalıng, süt parası veya mehir diye adlandırılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi genellikle erkek tarafından kız tarafına takdim edilmiştir. Ancak genele göre az olsa da Hindistan gibi bazı toplumlarda kız tarafından erkek tarafına verildiği de olmuştur.

Ancak İslâm toplumlarında ve geçmiş peygamberlerin şeriatlarında vahyin belirlediği sınırlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çalışmamızda geçmiş peygamberlerden Şuayb (a.s)'ın, Musa (a.s)'a kendi kızını sekiz veya on yıl hizmet karşılığında evlendirmeyi teklif etmesi⁴ meselesi irdelenecektir. İstenen hizmet kızlar için bir mehir mi? yoksa kızın babasına yapılan bir hizmet mi? olduğu tartışılmıştır. Ayrıca yapılan bu muamele geçmiş ümmetlerin şeriatında (**şer'u men kablena**) olsa da bizim için bağlayıcı bir olup olmadığı konusu üzerinde durulacaktır.

Bunun için önce, mehir, başlık, kalın, kalıng kavramları üzerinde durulacak daha sonra ise İslâm Hukukçularının "**şer'u men kablena**" bizden öncekilerin şeriatının bağlayıcılığı hakkında görüşlerine, Kasas Sûresi,28/27. âyet bağlamında yer verilecektir.

² Nisa,4/1.

³ Rum,30/21.

⁴ Kasas,28/27.

MEHİR, BAŞLIK/KALING KAVRAMLARI

Konunun mehir ve başlık kavramlarının anlamları üzerinde durulması gerekir.

Sözlükte mehir; “ücret” manasına gelir. Fıkhî bir terim olarak ise evlilik esnasında veya daha sonra evlenecek erkek tarafından evlenecek kıza verilmesi için tespit edilen para veya maldır. Mehir taraflarca tayin edilmişse mehr-i müsemma adını alır. Mehr-i müsemma ise ödeme şekline göre ikiye ayrılır. Tespit edilen mehir nikâh esnasında peşin ödenecekse mehr-i muaccel, mehrin tamamen veya kısmen ödenmesi ileri bir tarihte olacaksa buna da mehr-i müccel adı verilmektedir. Peşin yapılan mehirin dışında te’cil edilen mehirin zaman sınırı belli edilmemiş ise de esas olan boşanma veya ölüm hadisesinden önce ödenmesi gerekir.⁵

Başka bir ifade mehir; Sadak, nihle, ferida, tavl, ecr, ukr ve nikâh kelimeleriyle ifade edilen şey, evlenirken erkeğin kadına verdiği meblağ ve maldır. Mehir kadının bedeli veya ondan istifade imkânının karşılığı değil, bir ömür boyu beraber yaşama arzusunun alametidir. Ve hediye mukabilindedir.⁶ Âyet⁷ ve hadislerde⁸ mehirin gerekli olduğu açıklanmakta fakat, sahih nikâhın şartlarından olmadığı belirtilmektedir. Akit esnasında mehir zikr edilmezse bile akit neticesinde mehir sabit olur.⁹

İbrânice’de mohar, Arapça’da mehir olarak ifade edilmiştir.¹⁰ Kur’ân-ı Kerim’de mehir anlamında ecrin çoğulu olarak ucûr,¹¹ farîza¹² ve saduka¹³ ve çoğulu sadukât kelimeleri ile ifade edilmektedir. Hadislerde bu manada daha çok mehir ve sadak¹⁴ terimlerine rastlanmaktadır.¹⁵ Bedeviler Araplarda mehir olarak daha çok belirli sayıda deve veya köleliğin yaygın olduğu zamanlarda devenin yanında köle de verilirdi.¹⁶ Hadislerde ise yapılacak evliliğin mehirsiz olmaması gerektiği ve evlilikte yerine getirilmesi gereken en layık olan şartın mehir olduğu bir demir yüzük veya Kur’an’dan bir sure de olsa mehirin olması gerektiği belirtilmiştir.¹⁷

Evlenme sırasında veya öncesinde evlenecek erkeğin kız tarafına belirli bir para yahut mal verme uygulaması eskiden beri çeşitli din ve kültürlerde var olan bir adettir. Bu uygulama zamanla ailelerin birbirine yakınlaşmasını sağlayan hediyeleşme veya kadın için ekonomik ve sosyal bir güvence olmuştur.¹⁸ Romalılar’da ve Atinalılar’da kadın tarafına evlilik öncesi bu tür bir uygulama bulunmaktaydı. Yahudilerde ise, evlenecek kızın ailesine erkek ailesi tarafından, kızın ailesine tirhatu, mohar veya m’aru gibi isimlerle isimlendirilen bir çeşit başlık parası ödenmekteydi.¹⁹ Mohar ödemeye gücü yetmeyenler, evleneceği kızın ailesine belli bir süre hizmet ederek bu yükümlülüğü yerine getirebiliyordu.²⁰ Nitekim Hz. Mûsâ, kızıyla evlenebilmek için kayınpederine sekiz yıl hizmet etmek zorunda kalmıştı.²¹ Câhiliye Araplarında da mehir uygulaması mevcuttu. Ancak İslâmiyet’ten önce Arap toplumundaki mehir, sadak, saduka veya sıdak adı verilen

⁵Karaman Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul,1991, I,283-284; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 217. Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 61; Aydın Mehmet Akif, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII,389; Buhârî, “*Şehâdet*”, 8. 92; Demircan, “*Cahiliye ve Hz. Peygamber Uygulamalarıyla Nikâh*”, s. 31,91.

⁶Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I,282.

⁷ *Bakara*,2/236,237; *Nisa*,4/20,24,25; *Maide*,5/5; *Ahzab*,33/50; *Mumtehine*,60/10.

⁸ Buhârî *Nikâh*,48-51.

⁹ Karaman, a. g. e., I,282

¹⁰ Aydın, Mehmet Akif, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, 389.

¹¹ *Nisa*,4/24,25; *Maide*,5/5; *Ahzab*,33/50; *Mumtehine*,60/10.

¹² *Bakara*,2/236,237; *Nisa*,4/24.

¹³ *Nisa*,4/4,20.

¹⁴ Buhârî *Nikâh*,51; *Talak*,51,52; *Nesâi*, *Nikâh*, 66.

¹⁵ Aydın, Mehmet Akif, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII,389.

¹⁶ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, 323-324; Demircan, “*Cahiliye ve Hz. Peygamber Uygulamalarıyla Nikâh*”, s. 31. 91; 90; Buhârî, “*Şehâdet*”, 8. 92.

¹⁷ Buhârî, “*Nikâh*”, 50-51,52; Müslim, “*Nikâh*”,63, 76.

¹⁸ Aydın, Mehmet Akif, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII,389.

¹⁹ Akgündüz, *İslâm Ansiklopedisi*, V,131.

²⁰ *Çıkış*,2/17-22.

²¹ *Kasas*,28/27; *Çıkış*,2/21.

bir çeşit başlık parası şeklinde olup kızın ailesine verilir. ²² Mehir evlenmenin temel şartlarından biri olarak kabul edilmişti. Mehir olmadan yapılan evliliğin geçerli olmadığını kabul etmişlerdir. İslâm'ın zuhurundan kısa bir süre önce mehirin bir kısmının bizzat evlenecek kadına verilmiştir. ²³ İslâm'ın gelmesi ile birlikte mehire bir düzenleme getirilmiş ve mehirin evlenecek kızın hakkı olduğu bundan dolayı bizzat ona verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. ²⁴

Başlık parası/Kalın/ قَلْن (kaln) Kalıng: Sözlükte düğün günü veya düğün öncesi erkek tarafının kız tarafına gönderdiği hediyeler, gelin almak için verilen bedel, başlık parası, mihr-i muaccel ²⁵ olarak değerlendirilmiştir. Başlığın kalın şeklinde okunması telaffuz olarak doğru değildir. Zira Osmanlıca "G" harfi olmadığı için kaf ك harfinin üzerine konulan bir çizgi ile گ "G" şeklinde okunmuştur. Dolayısıyla / قَلْن (kaln) Kalıng şeklinde okunması gerekirken bazıları orada "g"yi ifade eden گ görmezden gelerek "**kalın**" şeklinde okumuşlardır

Başlık geleneği birçok eski ilkel toplumda ve günümüz toplumlarının bir kısmında var olan bir olgudur. Afrika toplumlarında gelin bedeli "lobola" olarak geçmektedir. Hindistan ve diğer bazı bölgelerde kız tarafı tarafından erkek tarafına "Drahoma" denen bir ödeme yapılmaktadır. ²⁶

Bu uygulama Türkiye ve Avrupa'daki bazı Ermeni ve Rum asıllı kız aileleri tarafından erkek tarafına bir miktar para veya mal verilmek suretiyle devam etmektedir. Bunu yapmalarının sebebi, erkeğin, kendi ailesinden bağımsız olarak onlara muhtaç olmadan işini yürütebilmesi içindir. Bu uygulama daha çok evlenecek erkeğe (damad) kurma iş kurma şeklinde olmaktadır. ²⁷

İslâm öncesi eski Türk hukukunda mehir yerine hukukî bir kurum olarak varlığı bilinen kalın **kalın** قَلْن (kaln) ismi verilen bir uygulama mevcuttu. İslâmiyet'in kabulünden sonra "**kalıng**"ın yerini mehir almıştır. Ancak buna rağmen kalıng veya "başlık, ağırlık, namzetlik akçesi" gibi isimlerle sosyal bir kurum olarak varlığını devam ettirdiğine şahit olmaktadır. ²⁸

"Başlık" Orta Asya'daki dil ve lehçelerinde de "kalın", "kalıng", "kalin", kelimeleri ile ifade edilmektedir. Evlenecek olan erkeğin daha nikah akdi ve evlilik teşekkül etmeden önce kızın ailesine vermek zorunda olduğu mal veya para olarak nitelendirilmiştir. İslâm öncesi eski Türkler arasında yaşayan köklü ve sosyal bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. ²⁹

Başlık "kalın"ın hukuki yönü üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre eski Türklerde evlenme akdi, bir satış akdi gibi görülmüş dolayısıyla "kalın", bir satış bedeli olarak kabul edilmiştir. Bir başka görüşe "kalın" gelen gelinin, kocasına yapacağı hizmet mukabili olarak kabul edilmiş dolayısıyla onun malı sayılmıştır. ³⁰

Başka bir görüşe göre "kalın", kızın terbiye ve ebeveynin yapacağı çeyiz masraflarına iştirakinin bir katkısı ile ebeveynin, kız üzerindeki velayet haklarını kocaya devretmesinin karşılığıdır. ³¹ Erkek tarafının üstlendiği bu masraflar karşılığında kız tarafı da çeyiz hazırlama masrafını üstlenmenin karşılığıdır. ³²

²² Akgündüz, *İslâm Ansiklopedisi*, V,131.

²³ Aydın, Mehmet Akif, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII,389.

²⁴ Bkz. *Bakara*,2/236,237; *Nisa*,4/4, 20,21,24,25; *Maide*,5/5.

²⁵ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, Ekim,1996 İstanbul, 588.

²⁶ Tezcan, Mahmut (1976). "*İlkel Toplumlarda Başlık Parası Geleneği*", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, S. 9/1, s. 416.

²⁷ Tezcan, *a.g.mk.* s,416-417.

²⁸ Aydın, Mehmet Akif, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII,389.

²⁹ Kazıcı, Ziya, *Bir Osmanlı Arşiv Belgesi Işığında Evlilikte Başlık Problemi Üzerine Bazı Mülâhazalar*. Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.s,110.

³⁰ Ahmet Akgündüz, "Başlık" *İslâm Ansiklopedisi* V, 132.

³¹ Özkan İzgi, "İslâmiyet'ten Önceki Türklerde Kadın" *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara,1973, s. 159.

³² Akgündüz, *İslâm Ansiklopedisi*, V,132.

Yukarıda belirtildiği gibi "kalın"ın, 'İslâm'dan önce Türkler arasında yaşayan sosyal bir adet olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten, köklü ve uzun tarihi bir geçmişe sahip olan bu örf ve adet, günümüz Türkiye'sinin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin daha çok kırsal yörelerinde "başlık", bazılarında da "kalın" ismiyle hala devam ettiği görülmektedir. Ancak miktarı ailelerin sosyal durumu ve maddi imkânlarına göre değişkenlik göstermektedir. Evlilik akdi de belirtilen başlık "kalın"ın miktarının tamamen ödenmesi yapıldıktan sonra gerçekleşir.³³ Ancak bu miktar bazı bölgelerde çok yüksek tutulduğundan birçok gencin bekâr kalmasına sebep olmaktadır. Oysa Hz. Peygamber hem evliliği teşvik etmiş hem de kolaylaştırılmasını istemiştir. Hatta mehiri olmayanların evleneceği kadına bildiği sureyi öğretmesini veya demir yüzük ile yetinilmesini istemiştir.³⁴

Eski Türkler'de İslâm öncesi var olan Osmanlılar döneminde sarayda bile var olduğuna şahit olmaktayız. Sultan I. Murad'ın kızı Nefise'nin (Melek Hatun) Karaman Beyi Alaeddin Ali ile evlenirken Karaman Beyi'nin "Rusum-i kalın başlık" adı altında birtakım şeyler gönderdiği belirtilmektedir.³⁵ Görüldüğü gibi burada hem "başlık", hem de "kalın" kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Ancak bu gönderilen şeylerin başlık mı? yoksa mehir mi? olduğu net bir şekilde belirtilmemiştir.

ŞER'U MEN KABLENA (BİZDEN ÖNCEKİ ÜMMETLERİN ŞARİATI)

Şer'u men kablenâ: Sözlükte bizden öncekilerin şariati anlamına gelir.³⁶ Fıkıh Usûlü terimi olarak ise, Hz. Muhammed'den önceki peygamberler vasıtasıyla bildirilen dini hükümleri ifade eder.³⁷ Başka bir ifade ile, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'den önceki toplumlar için koyduğu ve -Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi- peygamberleri vasıtası ile onlara bildirdiği hükümlerin tümüne denir.³⁸ Her topluma ayrı ayrı şariat verilmiş ve şariatların tümünün kaynağı ilâhî ve vahiye dayanmaktadır. Nitekim yüce Allah bu gerçeği şöyle ifade etmektedir:

*"Allah Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettik; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin." Ortak koşanları çağırduğun şey onların gözünde büyümektedir. Allah dilediğini kendine seçer, kendisine yöneleni de doğru yola erdirtir"*³⁹ Başka bir âyette ise, her topluma ayrı şariat verdiğini şöyle ifade etmektedir: *"Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; eğer Allah dileyseydi sizi bir tek ümmet yapardı."*⁴⁰ Bu âyette şariat kavramı en geniş ifadesi ile din anlamında kullanılmıştır. Bu yönü ile itikâdî hükümler zaman ve topluma göre hiçbir şekilde değişkenliğe uğramaz her zaman aynıdır.⁴¹ Ameli hükümler ise, her toplum ve zaman için Yüce Allah tarafından bazen değişkenlik yapılmıştır.⁴² Burada kastedilen şer'u men kablena geçmiş kitapların ilk şeklindeki içeriğidir. Zaten bu kitapların şimdiki hali tahrif edilmiş ve geçersizdir.⁴³

Usûl bilginleri, edille-i şer'iyyeden (şer-i deliller) bahsederken, önceki peygamberler vasıtası ile bildirilen hükümleri bizim için geçerli olup olmadığını farklı birtakım tahlillere tabi tutarak izah etmişlerdir. Buna göre:

³³ Akgündüz, İslâm Ansiklopedisi, V,132.

³⁴ Buhârî, Nikâh,67, (1842 Nolu Hadis); Dârimî, Nikâh,1; Nesaî, Nikâh,3; İbn Mâce, Nikâh,1; Ebû Dâvûd, Nikâh,31; İbn Hanbel, Müsned, VI,82.

³⁵ Akgündüz, İslâm Ansiklopedisi, V,132.

³⁶ Dönmez, İbrahim Kafi,Fıkıh Usûlü İncelemeleri, İsam Yayınları, İstanbul,2014,s,353; Türcan Talib, (Editör) Fıkıh Usûlü, Ankara,2019,s,387.

³⁷ Dönmez İbrahim Kafi, Fıkıh Usûlü İncelemeleri,353.

³⁸ Şa'ban Zekiyyuddîn, İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlul Fıkıh) trc. İbrahim Kâfi Dönmez Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1990, Ankara, s,180; Türcan Talib, (Editör) Fıkıh Usûlü, Ankara,2019, s.87.

³⁹ Şura,42/13.

⁴⁰ Maide,5/48.

⁴¹ Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)* trc. Abdulkadir Şener, Ankara,1981, s,262.

⁴² Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s,262,

⁴³ Türcan Talib, (Editör) *Fıkıh Usûlü*, s,387.

1- Bizden önceki kitaplarda olup, Kur'an-ı Kerim' ve Hz. Peygamber'in Sünnetinde yer almayan hükümler; bunların Müslümanlar için bağlayıcı olmadığı hususunda bütün usul âlimleri ittifak içindedir.⁴⁴Bunlar, nesh edilmiş hükümler olup bizim için geçerliliği yoktur.⁴⁵

2-Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde zikri geçen hükümlerdir. Bunlar ise, üç kısma ayrılmaktadır.

Birinci Nevi: Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yer aldığı halde, Müslümanlar açısından mensuh olduğuna dair delil bulunan hükümler. Bu çeşit hükümlerin de Müslümanlar için geçerli olmadığı hususunda bütün İslâm âlimleri görüş birliği içindedirler. Bu gibi hükümlerin Kur'an ve hadislerde zikredilmesi onların artık yürürlükten kaldırıldığını bildirmektir.⁴⁶

Bunun Kur'an'dan örneği; "De ki: "Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti ki pistir ve günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum; fakat darda kalan, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere bunlardan da yiyebilir." Doğrusu Rabbin başışlar ve merhamet eder. Yahudilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hariç, iç yağlarını da haram kıldık. Aşırı giyimelerinden ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Biz şüphesiz doğru sözlüyüzdük.⁴⁷

Bu âyetlerin birincisinde Yüce Allah, Hz. Muhammed'in ümmetine haram kıldığı şeyleri açıklanmış, ikincisinde ise Yahudilere has olmak üzere koyduğu yasaklanma haber vermiştir ki bu yasaklar onlara, Allah'ın koyduğu sınırların dışına çıkmaları ve zulme dalmaları yüzünden konmuştur. Zira onlar, peygamberlerini öldürüyorlar, insanları Allah yoluna girmelerine engel oluyor, ribâ (faiz) alıyor ve insanların mallarını haksız yere yiyorlardı.⁴⁸ Görüldüğü gibi Yahudiler için konulmuş olan hükümler Kur'an'da zikredilmesine rağmen bizim için bir geçerliliği yoktur. Çünkü burada onlara verilen biz cezadan bahsedilmektedir.

Bu çeşidin Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen örneği ise, "Bana ganimetler helâl kılındı. Halbuki benden önce hiç kimseye helâl kılınmamıştı"⁴⁹ ifadesidir. Ganimet, savaş neticesinde düşmandan alınan mallardır. Bu hadis gösteriyor ki, ganimet almak, önceki toplumlara bildirilen hükümlere göre haram idi. Fakat Hz. Muhammed ve ümmeti için hüküm değiştirilmiş ve ganimet helâl kılınmıştır.⁵⁰

İkinci Nevi: Kur'an ve hadislerde geçmiş ümmetler için farz olan hükümlerin bizim için de farz olduğunu bildiren hükümler. Bunlarda Müslümanlar için geçerli olduğuna dair delil bulunan hükümlerdir. Müslümanları bağlayıcıdır. Çünkü bu ikrar, o hükümlerin Müslümanlar için geçerli olduğunu göstermektedir.

- Bunun Kur'an'dan örneği; "Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, oruç size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.⁵¹ Burada orucun farziyeti önceki ümmetlerde olduğu gibi, Hz. Muhammed ümmetine de farz kılındığı haber verilmektedir.

-Sünnetten örneği; kurban İbadetidir. Hz. İbrahim zamanında konmuş bir hüküm idi. Bu hüküm, şu hadiste belirtildiği üzere Hz. Muhammed'in ümmeti hakkında da meşru kılınmıştır: "Kurban kesiniz. Esasen kurban, atanız İbrahim (as)ın sünnetidir."⁵² Burada

⁴⁴Şa'ban Zekiyyuddin, *age*, s,180; Dönmez İbrahim Kafi, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, s.354.

⁴⁵Türçan Talib, (Editör) *Fıkıh Usûlü*, s,388; Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s,262.

⁴⁶Şa'ban, Zekiyyuddin, *age*, s,180-181; Türçan Talib, (Editör) *Fıkıh Usûlü*, s,388; Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s,263.

⁴⁷ *En'am*,6/145-146.

⁴⁸Şa'ban, Zekiyyuddin, *age*, s,181.

⁴⁹ Buhârî *Teyemmüm*,1.

⁵⁰Şa'ban, Zekiyyuddin, *age*, s,181; Dönmez, İbrahim Kafi, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, s,355; Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s,263.

⁵¹ *Bakara*,2/183.

⁵² İbn Mâce, *Edahi*,3.

zikredilen âyet ve hadiste yer alan ve bizim için de geçerli olan hükümler geçmiş ümmetler için farklı olsa bile ibadetlerin özünün hiç değişmediğini göstermektedir.⁵³

Üçüncü Nevi: Kur'ân-ı Kerim'de veya Hz. Peygamber'in ifadelerinde yer aldığı halde kabul veya red işareti olmaksızın zikri geçen ve hakkında Müslümanlar bakımından mensuh olduğuna dair bir delil de bulunmayan hükümler.⁵⁴

- Kur'ân-i Kerim'de örneği; *“Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe dişe ve yaralara karşılıklı ödeşme yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir.”*⁵⁵ Bu âyet, Tevrat'ta İsrailoğulları için konmuş olan hükmü haber vermektedir.

- Yine Kur'ân'da Cenâb-ı Allah'ın Salih Peygamber'e hitaben şöyle buyurduğu ifade edilir: *“Onlara, suyun aralarında paylaştırıldığını haber ver; içme sırası kiminse o gelip suyunu alsın.”*⁵⁶ Âyeti, Salih Peygamber ile kavmi arasındaki su ihtilâfının halli ile ilgilidir. Buna göre su, gün esasına göre nöbetleşe kullanılacaktı. Deveye ayrılan günde, kavmi, ancak onun sütünden faydalanabilecekti. Böyle bir paylaşma hakkında âyette bizim için kabul ve red ifadesi bulunmamaktadır. Bu tarz bir paylaşmanın Müslümanlar bakımından mensuh olduğuna dair başka bir delil de bulunmamaktadır. İşte İslâm âlimlerini esas ihtilafa düşüren ise, bu ve benzeri hükümlerdir. Buna rağmen bunun Müslümanlar için bağlayıcı olması daha doğru olmalıdır.⁵⁷ Hz. Peygamber'in şu sözü de bu görüşü teyit ediyor: *“Kim bir namaz vaktinde uyur kalırsa veya unutup vaktini geçirirse, hatırladığında onu kulsun”*⁵⁸ buyurduktan sonra *“ve beni anmak için namaz kıl”*⁵⁹ âyetini okuyarak bunun namazını unutanlar için de delil olduğunu açıklamıştır.

Esasen bu âyet Hz. Musâ'ya yapılan bir hitabı ihtiva etmektedir ve Hz. Peygamber, hatırladığında namazın kazası gerektiğine delil göstermek üzere bu âyeti zikretmiştir. Şu halde önceki toplumlar için konmuş olup da, Kur'ân ve Sünnette bu şekilde zikredilen hükümlerin Müslümanlar hakkında da geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü Allah ve Rasulunun önceki toplumlar için konmuş hükümlerden bazılarını, yukarıda gösterilen şekilde zikretmesi bunların Müslümanlar hakkında da geçerli olduğu hususunda zımnî bir kabul niteliğindedir.

Hanefî, Malikî ve Hanbelî usûlcuların geneline göre, Kur'an ve Sünnet'te zikredilen ancak hakkında kalıcılığı veya neshi ile ilgili açık bir ifade bulunmayan **“Şer'u men kablena”** (bizden öncekilerin şeriatları) hükümleri Müslümanlar için de geçerli olduğunu beyan ederler. Çünkü bu hükümlerin kaynağı tahrif edilmiş kitaplar değil doğrudan Kur'an ve Sünnet'tir.⁶⁰

Bu sebeple, bazı İslâm Alimler, müşterek mülkiyete konu olan bir malın "mühâyee" usulü ile paylaşılmasını caiz görmüşlerdir. Mühâyee; her bir ortağa müşterek mülkten tek başına belirli bir süre faydalanma hakkının tanınmasıdır. Fakihler bu hükmeye varırlarken, Salih Peygamber ve kavmi arasındaki su nöbeti ihtilâfının hâline dair âyete dayanmışlardır. Yine Hanefî fakihler, zimmiye (İslâm ülkesindeki gayr-ı müslim vatandaşa) karşılık Müslüman, kadına karşılık erkek ve köleye karşılık hür kişiye kısas cezasının uygulanabileceğine dair hükmü savunurlarken, yukarıda zikrettiğimiz⁶¹ âyeti ile Bakara Sûresi 178. Âyeti delil göstermişlerdir. Ebu Hanife bu görüşü savunurken Bakara,2/178. Âyetin nüzul sebebine atıf yaparak bu âyetin müşriklerin uygulamalarına son verdiğini belirtmektedir.⁶² Ayrıca Ebu Hanife red ve nesh edilmemiş olan bizden

⁵³ Türcan Talib, (Editör) *Fıkıh Usûlü*, s,388; Dönmez, İbrahim Kafi, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, s,355; Ebü Zehra, Muhammed, *Fıkıh Usûlü*, s,263.

⁵⁴ Şa'ban, Zekiyyuddin, *age*, s,182.

⁵⁵ *Maide*,5/45.

⁵⁶ *Kamer*,54/28.

⁵⁷ Şa'ban, Zekiyyuddin, *age*, s,182.

⁵⁸ Nesai, *Mevakit*,53; Darimi, *Salat*,26.

⁵⁹ *Taha*,20/14.

⁶⁰ Türcan Talib, (Editör) *Fıkıh Usûlü*, s,391; Dönmez İbrahim Kafi, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, s,356; Ebü Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s,263.

⁶¹ *Maide*,5/45.

⁶² Sabûni, Muhammed Ali,*Revaîu'l-Beyân Tefsîr i'l Âyati'l-Ahkâm*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul,trs.I,162-164.

öncekilerin şeriatının bizim için geçerli olduğunu belirtmektedir.⁶³ Dolayısıyla Kur'an ve Sünnet'te zikredilen ve nesh edildiğine dair bir bilgi verilmeyen hükümlerin Müslümanlar için de bağlayıcı olduğunu söylemek daha doğru olur.⁶⁴

Şafii usûlcülerin çoğunluğu ile Mu'tezile ve Şiiler ise Kur'an ve Sünnet'te zikr edildiği halde Müslümanlar için açık bir şekilde geçerli olup olmadığı beyan edilmeyen hükümlerin Müslümanlar için geçerli olmadığını savunmaktadırlar.⁶⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki "*şer'u men kablenâ*" aslında müstakil bir fer'i delil ve kaynak olmaktan ziyade, Kitab ve Sünnet'in kapsamına dahil bir delildir. Çünkü "*şer'u men kablenâ*" Kur'an ve Sünnet'te red edilmiş olmayan ve zikredilen hükümlerdir. Dolayısıyla Müslümanlar için mensuh olduğuna dair delil bulunmazsa bunun ile amel edilmesi gerekir. O halde Yüce Allah'ın zikrettikleri Kitab'ın, Hz. Peygamber'in zikrettikleri de Sünnet'in dışında düşünülemez. Bu görüş ekseriyetin kabul ve tercih ettiği bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁶

HZ. MUSA'NIN MEDYEN YOLCULUĞU VE EVLENMESİ

Musa (a.s)'ın Medyen yolculuğuna İslâmî kaylarda değinmeden önce, Tevrat'ın Musa (a.s) hayatından bahseden pasajlarına bir göz atmak gerektiği kanısındayım. İlgili pasajlara baktığımızda Tevrat'ın Musa (a.s)'ın kıssası en ince detaylarıyla anlattığına şahit olmaktayız. Doğumundan başlayarak vefatına kadar hayatının tamamına geniş bir şekilde yer verilir. Anlatılan şeylerin bir kısmı Kur'an'ın anlattıklarıyla uyuşur. Bazen de tahrif edilmiş olması hesabıyla farklı birtakım rivayetlere rastlamak mümkün görülmektedir.

Hız. Musa (a.s)'ın çocukluğu anlatılırken; Musa'nın annesinin onu doğurduktan sonra üç ay kadar sakladığı, daha fazla saklayamayacağını anlayınca onu bir hasır sepet içerine koyup Nil nehrine bıraktığı nehirden kurtarılıp saraya götürüldüğünden bahseder. Daha sonra Musa'nın kız kardeşi tarafından takip edildiği ve emzirmek için annesini onlara önerdiği ve Musa'nın annesi tarafından emzirildiğinden anlatılır. Kur'an'dan farklı olarak Firav'nun kızı tarafından evlat edildiğinden ve sudan çıkarıldığı için adına moşe (Musa) koyduğundan söz eder.⁶⁷

Musa büyüdüktan sonra bir gün soydaşlarının yanına gittiği, bir Mısırlı'nın bir İbrani'yi dövdüğünü gördüğünde İbraniye yardım ederek Mısırlı'yı öldürüp kuma gizlediği,¹³ ertesini gün gittiğinde, iki İbrani'nin kavga ettiğini gördü. Haksız olana, "Niçin kardeşini dövüyorsun?" diye sorduğundan söz eder. Bunun sorunca adam "Kim seni başımıza yönetici ve yargıç atadı?" diye yanıtlayarak "Mısırlı'yı öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun?" dediğinde, Musa'nın korkarak, kaçtığından söz eder. Firavun bu olayı duyunca Musa'yı öldürtmek istedi. Ancak Musa ondan kaçıp Midyan yöresine gittiği anlatılır.⁶⁸

Medyen yolculuğu ve kızlara yardımı ise şöyle anlatılır: "*Ve Medyen Kâhinini yedi kızı vardı ve gelip su çektiler. Ve babalarının sürüsünü suarmak için tekneleri doldurdular. Ve çobanlar gelip onları kovdular. Fakat Musa kalktı ve onlara yardım edip sürülerini suardı. Ve babaları Rauele geldikleri zaman o dedi. Nasıl oldu da bugün çabuk geldiniz. Onlar dediler: Mısırlı bir adam bizi çobanların elinden kurtardı ve bizim için de su çekip sürüyü suardı. Ve kızlarına dedi: ve o nerede? bu adam niçin bıraktınız? ve Musa adamları oturmağa razı oldu o da kızı Tsipporayı Musa'ya verdi. Ve bir oğul doğurdu Musa onun adını Gerşom (Gerşom orada garip anlamına gelirdi) koydu; çünkü yabancı diyarda garip oldum dedi.*"⁶⁹

⁶³ Sabûni, *Revâtu'l Beyân Tefsîr i'l-Âyati'l Ahkâm*, I,163.

⁶⁴ Şa'ban, Zekiyuddin, *age*, s,183; Türcan Talib, (Editör) *Fıkıh Usûlü*, s,392; Dönmez İbrahim Kafi, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, s,356; Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s,264.

⁶⁵Türcan Talib, (Editör) *Fıkıh Usûlü*, s,392; Dönmez İbrahim Kafi, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, s,356.

⁶⁶Şa'ban, Zekiyuddin, *age*, s,183; Türcan Talib, (Editör) *Fıkıh Usûlü*,s,392.

⁶⁷Çıkış,2/1-10

⁶⁸Çıkış,2/11-16.

⁶⁹Çıkış,2/17-22.

Kur'an-i Kerim ve temel İslâmî kaynaklarda ise Musa (a.s)'ın Medyen yolculuğu ve çalışmamızın esasını teşkil eden Hz. Şuayb'ın kızlarında birisi ile evlenmesi konusu şöyle anlatılmaktadır: Mûsâ (a.s) bir gün şehir merkezine indi. Biri İsrailoğullarından diğeri Kiptiler'den olan dövüşen iki kişiye şahit oldu. İsrailoğullarından olan kişi Hz. Musa'dan yardım istedi. Mûsâ (a.s) da ona yardım için yardıma koşup Kipti'ye bir tokat vurdu ve adam orada öldü. Musa (a.s) yaptığı işten dolayı pişmanlık duydu. Bunun bir şeytan işi olduğunu söyledi. Sonra Musa Yüce Allah'tan bağışlanma dileyerek yalvardı Allah da onu bağışladı.⁷⁰

Bunun üzerine Musa (as) and içerek bir daha suçlularda yana olmayacağını söyledi. Bunun üzerine Mûsâ şehirde işlediği bu suçtan ötürü korku içinde etrafı gözetleyerek sabahladı. Ve dün kendisinden yardım isteyen herif yine bağıyordu. Tekrar Mûsâ (a.s) dan yardım istiyordu. Mûsâ (a.s) ona dedi ki: Doğrusu sen besbelli bir azgınsın. Dün beni bir yanlışa sevk ettin ve şimdi de bir başkasıyla kavgana beni çağırıyorsun dedi. Ve sonunda Mûsâ ikisinin de düşmanı olan kimseyi yakalamak isteyince, çünkü o kavgada yerini alan o İsrâiloğullu dedi ki, ey Mûsâ, dün bir adam öldürdüğün gibi, bugün de beni mi öldürmek mi istiyorsun? dedi.⁷¹

Bu sözler onu ayıktırılmış pişmanlık duymuştu. Çünkü O, İnsanları öldürmek için değil, diriltmek için gelmişti. İnsanları özgürleştirip köleleştirmek için uğraş vermeli idi. Şehrin öbür ucundan, uzak noktasından bir adam koşarak geldi ve dedi ki ey Mûsâ, şehrin ileri gelenleri seni öldürme konusunda aralarında görüş birliği yapmışlar seni öldürmek istiyorlar dedi. Senin dün bir adam öldürdüğünü haber almışlar ve seni öldürmeyi düşünüyorlar demiş ve buradan ayrılmasını dikkatli olmasını önermişti. Doğrusu ben sana nasihatçiyim. İşte bu korku içinde çevreyi gözetleyerek ve “*Ey Rabbim, beni zalimler kavminden kurtar*” diyerek şehri terk etmişti.⁷²

Evet Mûsâ (a.s) “*Rabbim bana doğru yolu göstereceğini umarım*”⁷³ diyerek Mısır'ı terk edip Medyen'e doğru yöneldi. Allah (c.c) onun duasını kabul ederek onu Medyen'e doğru yönlendirmişti. Bunun üzerine Mûsâ Medyen'e doğru yöneldiğinde “*Rabbim, bana doğru yolu göstereceğini, beni koruyacağını ümit ediyorum*” diyerek Allah'tan ümidini kesmemişti.⁷⁴

Musa (a.s) yola çıktığında yanına bir azık veya üstüne giyecek bir elbise de almamıştı. Yorgun ve uzun bir yolculuğun sonunda Medyen'e vardığında, orada bir su başında davarlarını sulayan bir gurup insanla karşılaştı. Ayrıca erkeklerden uzaklaşmış bir kenarda bekleyen ve hayvanlarını sulayamayan iki kız gördü. Mûsâ (a.s) o iki kızın yanına varıp sizin durumunuz nedir kimseniz yok mu? diye sordu. Onlar da bu çobanlar işlerini bitirip buradan gitmedikçe biz onlara yaklaşmıyoruz. Babamız ihtiyar bir kimsedir, onun buraya kadar gelecek gücü ve imkânı yoktur. Erkek kardeşimiz, oğlumuz da yoktur. Onun için mecburen biz geldik koyunlarımızı sulamaya dediler.⁷⁵

“*Mûsâ onların davarlarını suladı. Sonra gölgeye çekildi: "Rabbim! Doğrusu bana indireceğin hayra muhtacım" dedi.*”⁷⁶ Rivayete göre Musa (as) onların kuyu üzerine koyduğu ve on kişinin kaldıracabileceği taş kaldırarak ve onların davarlarını sulamıştı. Kızlar evlerine gittiğinde Musa (a.s); “*Ey Rabbim, şu anda ben bana indireceğin her bir hayra muhtacım. Bana göndereceğin her bir hayra muhtacım. Bana bu durumda yardım edecek ancak Sensin. Ben yardımı, hayrı sadece senden beklerim*”⁷⁷ diyerek ağacın gölgesine çekilip

⁷⁰ Kasas,28/15,16.

⁷¹ Kasas,28/17-19

⁷² Kasas,28/20-21; İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1982. III,382-383; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir, *el-Cami'u li-Ahkami'l-Kur'an*, thk. Ahmed Berduni, İbrahim Etfiş, Dâru, 1 Kutubi'l Mısriyye, Kâhire, 1964, XIII, 265-266.

⁷³ Kasas,28/22.

⁷⁴ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III,383; Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkami'l-Kur'an*, XIII, 266.

⁷⁵ Kasas,28/23; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III,383; er-Râzî, Fahreddin, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Tefsîru Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrût, Dâru'l-Fikr, 2005, XXIV,589; Kurtubî, *el-Cami'u li Ahkami'l-Kur'an*, XIII,267.

⁷⁶ Kasas,28/24.

⁷⁷ Kasas,28/24.

oturdu. Çünkü çok aç, yorgun ve bitkin kalmıştı. Allah duasını kabul etti.⁷⁸ Rabbi onun muhtaç olduğu imkânı karşısına çıkardı. Tam o esnada kızlardan biri, utana, utana Mûsâ (a.s)'a gelerek babam koyunlarımızı suladığın bize bu konuda yardımcı olduğun için sana ecrini, ücretini vermek üzere seni çağırıyor dedi. Hz. Musa onu ücret karşılığı yapmamıştı. Ancak şu anda sığınacak bir yere ihtiyacı vardı. Bundan dolayı Musa (a.s) kızların babasının davetini kabul ederek kızlarını babasına durumunu anlatmış o da artık korkmamasını çünkü Firavun'un orada egemenliğinin olmadığını söylemişti.⁷⁹

Şuayb (a.s)'ın kızlarından biri; "Ey babacığım, onu, Mûsâ'yı hizmetli tut. Gerçekten ücretli tutacakların en hayırlısı, güçlü, güvenilir bir adamdır" dedi. Hem gençtir hem kuvvetli hem de emin güvenilir bir kimsedir. Babası ona güçlü ve güvenilirliğini olduğunu nereden biliyorsun deyince; kızı, koyunlarını sulandığı ortamda kuyunun ağzındaki ancak on kişinin kaldırabileceği ağır bir taşı tek başına kaldırması onun güçlülüğüne delalet eder. Onu babasına götürmek üzere kız onun önünden giderken, ona mihmandarlık yaparken Mûsâ (a.s)'ın ona: "Sen arkada kal, eğer ben yolumu şaşırırsam gerekirse sen arkadan taş atarak, ya da başka bir şekilde yolumu doğrult" demesi de onun güvenilirliğinin namuslu eminliğinin bir başka delili olduğunu söyledi.⁸⁰

Bunun üzerine "Kadınların babası: (Şuayb) "Bana sekiz yıl çalışmana karşılık bu iki kızından birini sana nikahlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan o senden bir lütf olur. Ama sana ağırlık vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden bulacaksın" dedi.⁸¹ Bu âyetten İslâm âlimleri alışveriş ve icare ile ilgili birçok hükümler çıkarmışlardır. Ancak konumuz kapsamında olmadığı için üzerinde durmuyoruz. Hz Musa (a.s)'ın kaç yılı tamamladığı konusu da farklı olarak aktarılmış olmasına rağmen, Hz. Peygamber (a.s); "Musa (a.s) iffeti ve karın tokluğuna karşılık kendisini icare verdiği ve bunu mükemmel olana tamamladığı belirtilmektedir. İbn Abbas (ö.68/687-88) ise, Hz. Musa'nın en mükemmel olan on yılı tamamladığını söyler.⁸² Dolayısıyla Hz. Musa'nın bunu on yıla tamamladığını⁸³ anlamaktayız. Bu âyet üzerinde İslâm Âlimleri farklı yorumlar yapmışlardır.

Kızların babasının kimliği konusunda İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Hasan Basrı (ö.110/728) ve diğer bazı İslâm Âlimleri, meşhur olan görüşe göre bu kişi Şuayb olduğunu söylemişlerdir. Ebu Hatime isnad edilen görüşe göre de bu kişinin Şuayb olduğu söylenmektedir. Diğer bazılarına göre ise bu kişi Şuayb'ın kardeşidir. Diğer bir görüşe göre ise Medyen'de salih bir kişi idi. Hatta diğer bazıları Şuayb (a.s) Musa'nın zamanından uzun bir zaman önce yaşamıştır denilmektedir. İbn Mesud'un oğluna dayandırılan bir görüşe göre Şu'ayb'ın kardeşinin oğlu Sirun'dur. Musa (a.s)'a çobanlığı teklif eden bu adamdır.⁸⁴ Söz konusu kişinin kimliğinden ziyade Musa (a.s) ile yaptıkları anlaşmanın bizim için bağlayıcı olup olmadığı meselesi bizi ilgilendirmekte ve yoğunlaşacağımız konu da bu muamele olacaktır.

Fukahâ bununla bazen çalışmanın da mehir sayılma yönünden mal gibi olduğuna, ücrete ve ücrete bağlanana ziyadede bulunmanın caiz olduğuna dair istidlalde bulunmuşlardır. Fakat bu, bizden önceki ümmetlerin şeriatı olup, bizi bağlamaz. Bu ifade aynı zamanda, o şeriatla, veliye bir menfaatin şart koşulmasının caiz olduğuna;

⁷⁸ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III,384; İbn Arabî Kadî Muhammed İbn Abdullah Muhammed İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003 Beyrût, III,493; Râzî, *Tefsîru Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV,589; Kurtubi, *el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII,266.

⁷⁹ Kasas,28/26; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III,384; İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III,493; Râzî, *Tefsîru Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV,590; en-Nesefî, Ebu'l Berekât Abdullah Ahmed İbn Muhammed Hafızuddin, *Medâriku't Tenzil ve Hakâiku't Te'vil*,(Tefsîrun Nesefî) thk. Yusuf Ali el Bedevî, 1419/1998, Beyrût, II,637.

⁸⁰ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III,385. İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III,493,497; Razî, *Tefsîru Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV,590; Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzilî ve Uyunu'l- Ekâvîlî fi Vucuhî't-Te'vil*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrût,1407, III,403.

⁸¹ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III,385.

⁸² Cessâs Ahmed b. Ebubekir er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-İhya Turasi'l Arabî, Beyrût,1405, V,215.

⁸³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III,385.

⁸⁴ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III,384; er-Razî, *Tefsîru Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV,590.

yine o şeriatla, kadının hak etmiş olduğu bir bedel olmaksızın kadının nikâh (anmasının caiz olduğuna; aynı şekilde, akdin gerektirmediği şartların, nikâh akdini bozmadığına delalet etmektedir.⁸⁵

Cessas, (ö.370/981) Şuayb (a.s) Musa (a.s) ile konuşurken mehirde hiç bahsetmeden kendisi için sekiz sene çalışmasını şart koştuğunu söyler. Bunun da o dönemdeki şeriatla kadının mehirsiz evlendirilebileceğini ve aynı zamanda velinin kızını evlendirirken erkek tarafının iş gücünden belli bir müddet istifade edebileceğini ve mehirin isimlendirilmeden evlendirilebileceğini nikahın bedelsiz caiz olduğunu gösteren bir delil olarak karşımıza çıkardığını söyler. Bu şeriatla velinin için caiz olan faydalanmasının istersen on yıl olsun sözü ile de arttırmanın caiz olduğunu gösterir. Ayrıca Şuayb (a.s)'ın mehirde bahsetmeden çalışma karşılığında nikâhtan bahsetmesi bu şeriatla mehirsiz nikâhın caiz olduğunu gösterse de Hz. Peygamber'in şeriatıyla bu nesh edilmiştir. Yine bu şeriatla velinin evlendireceği kızı için menfaat istemesinin bu şeriatla caiz olduğunu gösterir.⁸⁶ Görüldüğü gibi Cessas bir taraftan bu uygulamanın mensuh olduğunu söylemekte diğer taraftan bizim şeriatımızda da caiz olabileceğini söylemektedir.

Velinin kendi kızını başkasına teklif etme hususu ise, onların şeriatında caiz olduğu gibi Hz. Ömer'in kızı Hafsa validemizi Hz. Ebubekir ve Hz. Osman (r.a) teklif etmesi ile Mevhube'nin kendisini mehirsiz Hz. Peygamber'e arz etmiş olması,⁸⁷ bizim şeriatımızda da caiz olduğunu göstermesinin delilidir. Ancak örf bağli olarak şimdi olduğu gibi bazı toplumlarda bazen hoş karşılanmamıştır. Bu toplumlarda erkeğin ya da velisinin yahut vekilinin ilk adımı atması bir zorunluluk olarak kabul edilir. Aksi taktirde teklifin, kız tarafından gelmesi yakışık almaz denilmektedir. Oysa bu tür toplumlarda genç erkekler ve kızların serbestçe buluşup, birbirleriyle konuşur, kaynaşmaları hoş karşılanır. Hatta nişan ve evlilik niyeti söz konusu olmadan birbirlerinin mahrem yönlerini görmelerinde bir sakınca görmezler. Ama nişanlanma ve evlenme önerilerinin kız tarafından gelmesini hoş karşılamazlar.⁸⁸ Bu batıl olan örf adetlerin toplum hayatında ne kadar yerleştiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mevdudî ise, bazıları Hz. Musa (a.s) ile kızın babası arasındaki konuşmanın evlenme akdi için yapıldığı fikrine kapılarak, Hz. Musa'nın kızın babası hesabına verdiği hizmete, kızla evlenmenin mehri gözüyle bakılabileceği ve anlaşmanın zahiri şartlarının bir evlilik akdi için yapılmış olabileceği yolunda tartışma başlattıklarını söyleyerek bunun böyle olmadığını belirtmektedir. Bunun ayetlerden anlaşılan oradaki konuşmanın bir evlilik akdi için değil, aksine daha ziyade evlilik akdinin icrasından önce yapılan başlangıç teklifi olduğunu söyler. Kaldı ki, iki kızdan hangisinin evlendirileceğine daha karar verilmeden bir nikâh akdinin olamayacağını bu konuşmada, baba: "Eğer evimde sekiz yahut on yıl kalıp ev işlerinde bana yardım etmeye söz verirsen, kızlarımdan birini seninle nikahlamayı düşünüyorum. Çünkü ben yaşlıyım, mülkümü yönetecek erkek çocuğum da yok, yalnızca dışarı işlerini kendilerine yaptırmak zorunda olduğum kızlarım var" diyerek müstakbel damadından destek istemektedir. Hz. Musa (a.s) zaten bir barınak ihtiyacı içinde olduğundan bu teklifi kabul etmiş, mehir meselesi ise hiç konuşulmamıştır⁸⁹demektedir.

Bazı ilim adamları şöyle demiştir; Şuayb (a.s)'ın yaptığı bu akitte kadının alacağı mehirde söz edilmemektedir. Sadece bedevilerin yaptığı şekilde kendisi adına şart koşmuştur. Çünkü bedeviler evlendirecekleri kızlarının mehirlerini şart koşarken ayrıca kendileri için de özel olarak bana şu kadar para veya mal verilecektir derlerdi. Hz. Şuayb (a.s) kendi lehine Hz. Musa'nın sekiz yıl koyun gütmesi şartını koymuş, mihri tefviz ile terk etmiştir. Tefviz nikâhı caizdir. Bu durumda (mihri-i misil) vaciptir.⁹⁰ Hz. Şuayb'ın

⁸⁵ Fahreddin Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, XXIV,214-215.

⁸⁶ El-Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, V,215.

⁸⁷ İbn Arabî Kadî Muhammed İbn Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l Kutubi'İl-İlmiyye, 1424/2003 Beyrût, III,495.

⁸⁸ Kutub, Seyyid, *fi Zilâli'l-Kur'an*, Hikmet Yayınları, İstanbul, trs. XI,247.

⁸⁹ Mevdudî, *Tefhimü'l-Kur'an*, Trc. Muhammed Han Kayanî vd. İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, IV,177.

⁹⁰ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III,503.

(a.s) tavrı birinci görüşü te'yt etmektedir. Ancak burada mehir için ayrıca bir şey isteyip istemediği belirtilmemiştir.

İbnü'l-Arabî (543/1147), Bedevilerin yaptıkları bu iş aslında bir çeşit İkramiye ve mehirden ayrı bir şey olduğunu söyleyerek bunun ise, haram olduğunu ve peygamberlere yakışmayacağını belirtir. Ancak veli kendisi adına bir şeylerin verilmesini şart koşacak olursa, ilim adamları kocanın elinden çıkıp kadının eline girmeyen malların hükmü hakkında iki ayrı görüş ortaya atmışlardır. Bir görüşe göre bu caizdir, diğerine göre ise caiz değildir. Sahih olan ise, kadının bakire ve dul olma haline göre hükmün değişebileceğidir. Eğer kadın dul ise bu caizdir. Çünkü dul kadının nikâhı kendi yetkisindedir. Veli ise sadece akdi doğrudan yapan kişidir. Vekilin satış akdi dolayısıyla bir ücret alması caiz olduğu gibi, burada da ücret alması yasak kabul edilemez. Şayet evlenecek olan bakire ise bu durumda onun, nikâh akid yetkisi babasının elindedir. Sanki bu durumda nikâh esnasında kocadan başkası için bir ivaz söz konusu edilmiş gibidir ki, bu da batıldır. Şayet böyle bir şey olursa, eğer henüz gerdeğe girilmemişse fesh olur. Bu husustaki meşhur rivayete göre gerdeğe girildikten sonra ise o zaman bu fazlalık sabit olur.⁹¹

İbn Arabî kendi mezheb âlimlerinin mehir yerine başka bir şey alınmasını veya faydalanmayı üç şekilde değerlendirdiklerini belirtir. İmam Malik (ö.93/711-12) bunu mekruh görürken, İbn Kasım caiz görmez, diğer bazı âlimlerin ise caiz gördüğünü⁹² belirtir.

Zemahşerî (ö.538/1144) çobanlığı mehir olarak kabullenmede bir beis olmadığını söylemektedir. Çünkü İmam Şafii bunu caiz görmektedir. Hanefiler de bunu caiz görmüşlerdir. Nesefî, (ö.687/1289) “Koyun gütmek şartıyla bir kadınla evlenmek caizdir, hem de bu konuda icma vardır” der. Bu sadece bir hizmet değil, evlilik emrini yerine getirmektir. Maliki Mezhebi'nde de “Olmaz, mekruhtur ve olur” şeklinde üç görüş vardır⁹³

Ebu Hanife (ö.150/767) hürler için fayda sağlamak mehir olarak caiz olmaz derken, köleler için ise caiz olduğunu söyler. İmam Şafii hepsini caiz görür.⁹⁴ İmam Şafii mehir ancak para veya karşılığın para olacak mal ile olur fakat kişinin çalışması da bu şeriatta mehir olarak caiz görülmüştür der.⁹⁵ Bunu söylerken Musa (a.s)'ın çalışmasını mehir olarak görür. Semerkandî ise, (ö.373) de Şuayb (a.s) şeriatinde bunun başlık değil mehir olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler⁹⁶

Ancak burada koyunları güden ve çobanlık yapan kızlar olduğu için bu hizmet dolaylı olarak kızlar için yapılmış olur diye düşünülebilir. Şayet böyle kabul edilirse Şuayb (a.s)'ın istediği sekiz senelik çalışma şartı kendisine hizmet değil, kızlar için hizmet olmuş olur. Böyle bir hizmetin mehir olarak sayılabilmesi caiz olmuş olur. Fakat İslâm hukukçuları mehiri tarif ederken erkek tarafının evlenecek kıza verdikleri veya sonradan vermeyi taahhüt ettikleri (mehri müeccel) mal veya para olarak tarif⁹⁷ etmektedir. Durum böyle olunca bu hizmetin kızlar için mehir sayılması da mümkün görülmemektedir.

Bu durumda geriye tek bir yol kalıyor. O da evlendirilecek kızların babası veya ailesi erkek tarafından mehirin haricinde bir hizmet, para veya mal isteyebilirler mi? sorusunu akla getiriyor. Hz. Musa (a.s)'a yardım eden ve iki kızından birini nikâhlamak isteyen kişinin kimliği hakkında farklı rivayetler olsa da kuvvetli görüşe göre bu kişinin Hz. Şuayb (a.s) olmasını desteklemektedir. Biri peygamber diğeri ise peygamber adayı olan iki kişi arasında geçen bu muamele, Kur'an-i Kerimde geçmektedir. Kur'an'da zikr edilen söz konusu muamelenin nesh veya red edildiğine dair bir delil de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu muameleyi ister **“Şer-u men kablena”** isterse doğrudan Kur'an'da geçtiği

⁹¹ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III,498-500; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII,278-279.

⁹² İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III,499.

⁹³ Razi, *Tefsiru Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV,591; *Tefsiru'n-Nesefî*, II,638; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III,404.

⁹⁴ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III,499-500.

⁹⁵ Eş-Şafii, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *Tesîru'l İmam eş-Şafî*, thk. Ahmed b. Mustafa, el-Ferran, Dâru, t Tedmir, Suudi Arabistan,1427/2006, III,1167.

⁹⁶ Semerkandî Ebû Leys, Nasır b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, b.y.y. trs.II,605

⁹⁷ Bkz. Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I,282.

için değerlendirdiğimizde; velinin kızını evlendirirken erkek tarafından mehir haricinde bir hizmet, mal veya para istemesinin en hafif hükmü ile caiz ve mübah olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu muamele yukarıda izah etmeye çalıştığımız; Kur'an-ı Kerim'de veya Hz. Peygamber'in ifadelerinde yer aldığı halde kabul veya red işareti olmaksızın zikri geçen ve hakkında Müslümanlar bakımından mensuh olduğuna dair bir delil de bulunmayan hükümler⁹⁸ diye tarif edilen tarife uygun düşmektedir. Bu da İslâm Âlimlerinin çoğunluğu tarafından kabul görmüştür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırmamız neticesinde şu sonuçlara vardığımızı söyleyebiliriz:

Evlilik geleneğinin bütün toplumlarda var olduğu ve çoğunlukla erkek veya erkeğin ailesi tarafından kız tarafına bir takım mal, para veya hediyelerin verildiğini, verilen bu paraların her toplumda farklı isimlerle anıldığı gördük. Yahudiler'de tirhatu, mohar veya m'aru diye adlandırılırdı. Eski Türklerde ise Kalıng, kalın gibi terimlerle ifade edilmiştir. İslâmî literatürde ise, sadak, uçur, mehir gibi kelimelerle ifade edilmiştir.

Eski toplumlarda ve bedevi Araplarda verilen bu mal veya paralar daha çok evlenecek kızın ailesine verilirdi. Buna günümüz Türkçesinde başlık, kalıng, kalın veya süt parası denilmektedir. İslâm'ın gelmesi verilen bu para, zinet veya mal mehir adı altında doğrudan evlenecek kıza verildi.

Araştırmamızın esasını teşkil eden, Hz. Musa ile Şuayb (a.s) arasında geçen konuşmada teklif edilen sekiz veya on yıl çalışmaya karşılık kızlarından birisi ile evlendirme teklifinin mehir olarak sayılıp sayılmayacağı konusunda ise, âlimlerin çoğunluğuna göre o dönem şeriatında caiz olduğu görüşünün kabul edildiğini gördük.

H.z.Musa ile Hz. Şuayb arasında geçen konuşmada, varılan anlaşmanın bizim için de delil sayılıp sayılmayacağı hususunda İslâm Âlimleri ihtilaf etseler de Kur'an-ı Kerim veya Hz. Peygamber'in ifadelerinde yer aldığı halde kabul veya red işareti olmaksızın zikri geçen ve hakkında Müslümanlar bakımından mensuh olduğuna dair bir delil de bulunmayan hükümlerin "**Şer'u men kablena**" ilkesince bizim için geçerli olabileceği kanaatine vardık. Çünkü söz konusu durumun red veya nesh edildiğine dair bir delil bulunmamaktadır. Ayrıca burada koyunları güden ve çobanlık yapan kızlar olduğu için bu hizmet dolaylı olarak kızlar için yapılmış olur diyebiliriz. Böylece Şuayb (a.s)'ın istediği sekiz senelik çalışma şartı kendisine hizmet değil, kızlar için hizmet olmuş olur. Hizmetin dolaylı da olsa kızlara yapıldığına göre, bunu baba yapılmış hizmet olmadığı için başlık değil, mehir olarak sayılabilmesi caiz olmuş olur.

Sonuç olarak erkek tarafı tarafından evlenecek kıza verilmesi gereken mehirin dışında, kızın ailesine başlık, kalın, kalıng veya süt parası adı altında de verilen veya yapılacak hizmet en hafif ifade ile caiz ve mubahtır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, "Başlık" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* V, 131-133

Alusî, Şihabuddîn Mahmud İbn Abdullah, el-Huseynî, *Ruhu'l-Meanî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebu'l-Mesanî*, thk. Ali Abdulbari Atiyye, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415.

Aydın, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul,1985, s. 85.

Behruz Bekbabayi, Mina Dolati Darabadi, *Türkler ve Faraslardaki Evlilik Âdetlerinde İslam Öncesi İnanç İzleri*,2016 Ahmed Yesevî Yılı Anısına, Ankara,2016, s,147-158.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

Cessas Ahmed b.Ebubekir er-Razî,*Ahkâmu'l Kur'ân*, Dâru'l-İhya Turasi'l-Arabî, Beyrût, 1405.

⁹⁸ Şa'ban, Zekiyuddin, *age*, s,182.

- Cin**, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- Derveze, Muhammed** İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru'l-İhya Kutubi'l-Arabiyye, Kâhire,1383.
-, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, trc. Ekrem Demir-Şaban Karataş, Mehmet Baydaş, vd., İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.
- Dönmez, İbrahim** Kafi, *Fıkıh Usûlu İncelemeleri*, İsam Yayınları, İstanbul,2014.
- Ebu Zehra, Muhammed**, *İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)* trc. Abdulkadir Şener, Ankara,1981.
- Esed, Muhammed**. *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- Gürkan Cevger**, XVIII. Yüzyılda Diyarbakır Şehrinde Ailenin Oluşumu, Dağılması Ve Demografik Yapısı, *Tarih ve Gelecek Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl,2 Cilt,2 Sayı,Nisan,2016.
- Havva**, Said, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, Dâru's-Selam, 1985.
- *el-Esas fî't-Tefsîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yayınları, İstanbul,1990.
- Hâzin**, Alaaddin Ali ibn Muhammed İbn İbrahim, *Lubâbu't-Te'vîl fî Meani't-Tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin, Beyrût,1415.
- İbn Arabî** Kadı Muhammed İbn Abdullah Muhammed İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l Kutubi'i İlmiyye, Beyrût, 1424/2003
- İbn Cevzî**, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezak el-Mehdî, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrût,1422.
- İbn Ebi Hatim**, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm, li İbn Ebi Hatim*,thk. Esad Muhammed Tayyib, Mektebetu'n Nizar Mustafa el-Baz, Suudi Arabistan,1419.
- İbn Hanbel**, Ahmed, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Kesîr**, Fidâ İsmail,*Tefsîr u'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr,Beyrût,1982.
- Kafesoğlu** İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977.
- Karaman**, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul,1991.
- Kazıcı**, Ziya, *Bir Osmanlı Arşiv Belgesi Işığında Evlilikte Başlık Problemi Üzerine Bazı mülâhazalar*. Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Kitabı Mukaddes**, Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1985.
- Komisyon**, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir II*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- Kurtubî**, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir, *el-Cami'u li Ahkâmi'l Kur'an*, thk. Ahmed Berdunî, İbrahim Etfîş, Dâru'l Kutubi'l Mısriyye, Kâhire, 1964.
- Kutub**, Seyyid, *fî Zilâli'l Kur'an*, Hikmet Yayınları, İstanbul, trs.
- Merağî**, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şeriketu Mektebei ve Matbaati Mustafa el-Babî el-Halebî ve Evladuhu, Mısır, 1946.
- Mevdudî**, *Tefhimü'l Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayanî vd. İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mukâtil b. Süleyman**, b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîr u'l Mukâtil b. Suleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahatah, Dâru'l İhya-i Turas, Beyrût, 1423.
- Nesefî**, Ebu'l Berekat Abdullah Ahmed İbn Muhammed Hafızuddin, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl, (Tefsîr un Nesefî)* thk. Yusuf Ali el Bedevî, Beyrût, 1998.

- Özkan İzgi**, "İslâmiyyet'ten Önceki Türklerde Kadm" Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara,1973.
- Razî**, Fahreddin, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer. *Tefsiru Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Reşid Rızâ**, Muhammed Reşid b. Ali Rızâ b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tesîru'l-Menar*, Neşr eden Mısırlı Heyet, 1990, byy.
- Sa'lebî**, Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri *el-Keşfu'el-Beyân Tefsîr'us-Sa'lebî*,thk. Muhammed b. Aşûr, tedkik, Nazîr es-Sâidi, Lübnan, 2002.
- Sabûnî** Muhammed Ali, *Revâiu'l Beyân Tefsîr i'l Âyati'l Ahkâm*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, trs,
- Sabûnî**, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*. Mekke, Dâru's-Sâbûnî, trs.
- Şa'ban Zekiyyuddîn**, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlu'l-Fıkıh)* trc. İbrahim Kâfi Dönmez Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1990.
- Şafîî**, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, *Tefsîru'l İmam eş-Şafîî*, thk. Ahmed b. Mustafa, el-Ferran, Daru't Tedmir, Suudi Arabistan, 2006.
- Şevkânî**, Muhammed ibn Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Dâru Kelimi't-Tayyib, Beyrût, Dımaşk,1414.
- Taberî**, Muhammed İbn Cerir, *Cami'ul-Beyân Fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir,Muessetu'r Risale, 2000.
- İbn Cerir. Camiu'l-Beyân. Mısır, 1951.
- Tezcan**, Mahmut, "İlkel Toplumlarda Başlık Parası Geleneği", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1976.
- Türcan**, Talib, (Editör) *Fıkıh Usûlü*, Ankara,2019.
- Yaman, Ahmet**, *İslam Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Yazır**, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, trs.
- Zemahşerî**, Muhammed b. Ömer, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîli ve Uyunu'l- Ekâvîli fî Vucuhi't-Te'vîl*, Daru'l Kutubi'l Arabiyye, Beyrût,1407.